

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

POZSONYI ZOLTÁN

KARRIEREK, KONFLIKTUSOK, MINDENNAPOK

EGY NAGYKUN FAMÍLIA ÉLETE (1745–1867)

DE Bölcsészettudományi Kar
2008

I. Célkitűzések, a téma körülhatárolása

A több mint kétszáz éves jászkun historiográfia termése mára könyvtárnnyira duzzadt. Az eltérő tematikájú összegzések mellett számtalan forrásközlés, tanulmány, konferenciakötet, monográfia tárgyalja az egyes személyek, települések, korszakok históriáját. A Magyarországon olyannyira kedvelt családtörténetet azonban a jászkunok iránt érdeklődő etnográfusok, történészek kissé mostohán kezelték. A 18–19. századra vonatkozó, több generáció történetét tudományos alaposítással bemutató dolgozatok száma mindössze egy tucat. Az utóbbi négy évtizedben napvilágot látott tanulmányok szerzői többnyire nem támaszkodhattak számottevő családi irathagyatéokra sem a rendi, sem a polgári korszakra vonatkozóan. A nem túl szerencsés adottságok ellenére a vizsgált nem nemes famíliák genealógiájának, demográfiai, vagyoni helyzetének, termelő tevékenységének, munkaszervezetének bemutatása mellett a jászkun jogrendszeréről, a táplálkozási és öltözködési szokásokról is értékes pillanatfelvételeket kaptunk.

Mindenek ellenére dolgozatomban egy túrkevei nemes család újkori történetének bemutatására vállalkoztam. A tudományos vizsgálódáshoz jó kiindulópontot jelentett a Felsővályi Vincze familia irathagyatéka, amely az 1990-es évek végén került a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár állományába. Emellett biztonssággal támaszkodhattam a Túrkeve történetét bemutató monográfiára. A településtörténeti szintézis szerzői, akik nem ismerték az értékes forrásbázist, gyakran tettek említést a 18. század históriájának tárgyalásakor a családról. Olvasmányos elemzéseikből kiderül, hogy a nemes familia férfi tagjai már jóval az 1745-ös megváltkozás (redemptio) előtt, majd azt követően is, meghatározó szerepet játszottak – egyházigazdaként, tanácsosként, főbíróként – a Berettyó parti település sorsának irányításában. Közéleti szerepvállalásukon túl nem egyszer nyújtottak hitelt, s tettek kegyes adományt a birtokos közösség számára. A sikereken túl azonban nem feledkeztek el beszámolni arról a családi konfliktusról, amelyet egy nő okozott normaszegő végrendeletével. Mindezek ismeretében furcsának tűnt, hogy a szintézis 19. századra vonatkozó fejezeteiben nem olvashattunk róluk egy szót sem. A monográfiából úgy tűnt, mintha a Vinczék elköltöztek volna a településről.

Pedig a szerencsés módon fennmaradt források között akad jó néhány magánlevél, adásvételi szerződés, amely arról árulkodik, hogy a család nem halt ki, nem adta el birtokát, sőt két meghatározó férfi tagja Túrkeven élte a 19. század első felében is. A családi iratokban fellelhetők olyan bírósági határozatok, ügyvédi kérelmek, amelyek rávilágítanak arra a családi jószágperre, amelynek eredőjéről a monográfiában már olvastunk. Ezekből a dokumentumokból azonban nem derült ki, hogy a közéleti szerepvállalástól való teljes visszavonulás a több évtizeden keresztül húzódozó jószágperrel, vagy más okokkal, például gazdasági, demográfiai tényezőkkel, hozható-e összefüggésbe. Alapvetően ez volt az a kérdés, amely a nemes familia iránti kíváncsiságomat felkeltette, és inspirált arra, hogy újkori históriájuk nyomába eredjek.

A dolgozat alapvetően a túrkevei Vinczék négy generációjának 1745–1867 közötti életét tárgyalja, a családi gyökerek, illetve az ötödik nemzedék vázlatos bemutatásával azonban hat generációra, majd két évszázadra terjed ki. A dolgozat alcímében szereplő évszámok magyarázatra szorulnak. Az első generációt képviselő házaspár közös élete ugyan már a redemptio előtt kezdetét vette, azonban az 1745-ös esztendő egy közjogi és társadalomtörténeti korszakhatár, amely nemcsak a lakosok jog- és birtokviszonyát, hanem önazonosság tudatát is gyökeresen megváltoztatta. Az alcím másik évszáma, 1867 nem a kiegyezést, hanem a negyedik generációt megtestesítő családfő halálának időpontját jelöli.

Az egyes generációkon belül, már csak a jószágper elindító özvegyasszony miatt is, nemcsak a férfiak, hanem a nők életútjának végigkísérését is kiemelt jelentőségűnek tekintjük. A Jászkun Kerületben élő nemesség számának, arányának csökkenésével, általános helyzetével az utóbbi évtizedekben több tanulmány is foglalkozott, viszont eddig senki sem vizsgálódott családi szinten. A dolgozat tehát jó lehetőséget kínál egy nemes família gazdálkodásának, mentalitásának, életmódjának, társadalmi kapcsolatrendszerének, földrajzi mozgásának, belső konfliktusának feltárásához. A vizsgált területek eredményei azonban önmagukban nem, kizárólag a család a helyi redemptus társadalomhoz fűződő viszonyának tükrében értelmezhetők.

A családi irathagyatékban megmaradt 18–19. századi magán-és adóslevelek, adásvételi szerződések, kinevezési okiratok, birtoknyilvántartások segítették ugyan egy-egy generáció bemutatását, ám a feldolgozás Túrkeve mezőváros, Győr és Debrecen szabad királyi városok, a Jászkun Kerület, Heves és Külső-Szolnok, Bihar és Győr vármegye, illetve a Debreceni Református Kollégium levéltári anyagának felhasználása nélkül nem sikerült volna. A primer források mellett az irathagyatékot levéltárba juttató családtag emlékezetére is támaszkodtunk. Az egyenes ági leszármazott leginkább ősei nemesi származását, a katonai és a testőri szolgálat dicsőségét, a család Túrkeve sorsát formáló közéleti tevékenységét és dualizmuskori vagyonszerzésének hatásait hangsúlyozta. Mindezek az információk a legtöbb esetben kiegészítették, árnyalták az írott forrásokban rögzítetteket.

II. Alkalmazott módszerek

A jászkunok újkori társadalomtörténetét vizsgáló szintézisből kiderül, hogy 1745–1848 között hogyan változott a Jászkun Kerületben a lakosság száma, a birtokok mérete, a birtokosok és a birtoktalanok közötti arány, a politikai jogokból való részesedés mértéke. A Túrkeve monográfia szerzői – a már némileg csökkentett vizsgálati léptékből fakadóan – mindezeket a nagykun mezőváros szintjén látatják. Az egyének, az egyes családok, a kisebb közösségek társadalmi mozgásának, kapcsolatrendszerének, összetett világának feltárása azonban csak földközélsől, azaz a megfigyelés léptékének teljes lecsökkentésével sikerülhet.

A túrkevei Vinczék története alapvetően biografikus formában kerül tárgyalásra, az életrajzok folyamatát csak az ötven esztendőn keresztül húzódó jószágper elemzése szakítja meg. A dolgozatban alkalmazott mikrotörténeti módszer, azaz a vizsgálati lépték lekicsinyítése, a mikroszkopikus elemzés, a forrásanyag intenzív vizsgálata révén elénk tárulnak a családtagok viselkedésformái, személyközi viszonyai, egyéni stratégiái. Megismerhetjük azokat a problémákat, a tehetetlenségtől, bizonytalanságtól sem mentes döntéseket, amelyekkel a Vinczék, valamint a hozzájuk kötődő személyek naponta szembe találták magukat. Láthatóvá válik, hogy az egyes döntések meghozatalánál milyen lehetőségek álltak rendelkezésükre, illetve ezekkel szemben, melyek voltak azok a kényszerítő körülmények, amelyek korlátozták a cselekvési szabadságukat.

A vizsgálat alá vont személyek – a Győr, illetve Bihar vármegyébe nősült két férfi kivételével – a Jászkun Kerületben éltek mindennapjaikat. A családtagok életpályájának mikroszintű elemzése – követve a kevés számú jászkun családtörténet módszerét – a 18–19. századi jászkun szabadparaszti társadalmi környezet bemutatásával párosul. A családi életutakat nem érthetjük meg máságon, különlegességeiken keresztül, ezért az életpályák eltéréseit vissza kell vezetnünk azokra normákra, amelyek létrejöttüket lehetővé tették.

Munkánk tehát a túrkevei Felsővályi Vinczék életéről és a jászkun szabályozó rendszerről szól. Egy-egy családtag esetében arra vagyunk kíváncsiak, hogy a Jászkun Kerület szokásjogához, tételes jogához való viszonyulás mennyiben befolyásolta a gazdasági, társadalmi, kulturális erőforrások használatát, a következő generációra örökítését. Elképzelhető, hogy jó néhány egyedi eset, viselkedésforma rámutat általános jelenségekre,

össességében azonban nem kívánjuk azokat feláldozni az általánosítás oltárán. Számunkra nem meghatározó, hogy a Vinczékhez köthető egyedi események megtörténtek-e más családokban. Úgy véljük, hogy ezek az esetek rámutathatnak a jászkunok 18–19. századi életét behálózó szabályok ellentmondásaira, réseire, s megvilágításukkal kiderül, hogy a társadalmi szereplők mi az, amit megtehettek, s mi az, amit nem. A szokásjog, az írott szabályok kijátszására, manipulálására használt technikák, illetve az azokra adott válaszok nemcsak a cselekvők viselkedéséről, hanem a társadalmi viszonyrendszer működési mechanizmusairól is árulkodnak.

A Felsővályi Vinczék – első látásra rejtélyesnek tűnő – 19. századi túrkevei visszavonulásának megértéséhez vissza kellett nyúlnunk a 18. század eleji kezdetekhez. Kutatásunk első fázisában arra voltunk kíváncsiak, hogy a túrkevei Vinczék közvetlen gyökerének tekinthető családfő miért költözött a feltételezett származási helyétől társadalmi berendezkedés tekintetében eltérő Jászkun Kerületbe a 18. század elején. Életútjának vizsgálata során kettős szempontrendszer szerint vizsgálódunk. Egyrészt a közösség irányításához szükséges tulajdonságaira, másrészt a gazdagodását lehetővé tevő felhalmozási formákra irányítjuk rá a figyelmünket. Életpályájának első időszakáról nem, kizárólag a Jászkun Kerületben, azon belül Túrkevén töltött éveiről álltak levéltári források rendelkezésünkre.

A Vincze famílián belüli nemzedékváltás időben megközelítőleg egybeesett a Jászkun Kerület redemptiójával. A két folyamat együttes megvilágítása során azokra a társadalmi akciókra, személyes képességekre fókuszálunk, amelyek segítségével az első nemzedéket megtestesítő családfő az új társadalmi milióbe sikerrel átörököltette az előző időszakban az apósa által megszerzett anyagi és nem anyagi örökséget.

Az 1745-ös váltás utáni időszakban szép számmal előforduló földkönyvek, számadások, vagyonlajstromok segítenek megérteni, hogy a túrkevei Vinczék első és második generációjának tagjai, hogyan differenciálták gazdasági tevékenységüket. A redemptio előtti időszakhoz képest informatívabb tanácsulési jegyzőkönyvek, illetve a megmaradt gazdasági szerződések pedig a családtagok kockázatsökkentő technikáinak sikereiről és kudarcairól tájékoztatnak bennünket. Az első és a második generáció vizsgálatánál a gazdasági tevékenység megvilágításán túl – támaszkodva a Jászkun Kerület bőséges forrásbázisára, a családi hagyatékban fellelhető magánlevelekre, kérvényekre – kirajzolódik férfiak Nagykun kerületi közéleti szerepvállalása, hivatali és katonai karrierje. A dokumentumokból közvetve megtudjuk, hogy a család a gazdasági erőforrásaiból mennyit szánt a kulturális tőkeként értelmezhető intézményes képzésre, műveltségének emelésére a 18. század folyamán. Emellett arra is fény derül, hogy a társadalmi erőforrást jelentő kapcsolathálójukat, amelynek egyik csomópontját a nagykun kapitányokat adó kisújszállási Illésy família jelentette, miként használták érdekeik érvényesítésére.

A 18. század végére megszerzett pozíciók és a nagykun viszonylatban is tetemesnek tekinthető vagyon nem tudta elfedni a Vinczék éles belső konfliktusát. A külvilág számára az 1770–80-as években két osztálylevél és egy normaszegő végrendelet jelezte, hogy éles véleménykülönbség alakult ki a nők és a férfiak között az ősi fekvő jószág öröklése kapcsán. A családi viszály feltárása során nem elégedünk meg az első generációhoz tartozó özvegyasszony rendhagyó akcióinak megvilágításával, hanem feltárjuk a cselekvési terét behálózó, befolyásoló normatív környezet természetét is. A már feldolgozott rendhagyó esetek bemutatása, a normaszövegek és a több évtizedes családi jószágper boncolgatása közben egyrészt arra keressük a választ, hogy az öröklést és az özvegyasszonyok jogállását tárgyaló törvények külön-külön, illetve együttes alkalmazásuk esetén, mennyire voltak koherensek, stabilak. Másrészt arra, hogy a szabályozó rendszer ellentétes oldalán helyet foglaló betartók és betartatók, miként viszonyultak a szokásjog, a tételes jog esetleges

ellentmondásaihoz. A jószágper első felvonásának vizsgálata után kiderül, hogy a 18. század végén megszületett első ítélet ugyan jelentős változást idézett elő a famíliában, de az önmagában nem befolyásolta a férfiak karrierjét.

A família közéleti passzivitása tehát nem a jószágperrel, hanem néhány renitens családtag törvényszegésével állt kapcsolatban. Tevékenységük a 19. század elején – a megelőző évtizedek gyakorlatától eltérően – a helyi tanácstagokkal és a Nagykun kerületi tisztségviselőkkel folytatott vitákban merült ki. Miért kerültek a család harmadik generációjának tagjai szembe a lokális vezető réteggel, miközben a família vagyonát, társadalmi presztízsét megalapozó nemzedékek évtizedeken keresztül harmonikusan együttműködtek azzal. A Vinczék és a különböző igazgatási szinten tevékenykedő tisztviselők között lezajlott levelezés világossá teszi, hogy a családtagok személyeskedéstől sem mentes akciói alapvetően nem a túrkevei és a Nagykun kerületi elit, hanem a jászkun törvények közteherviselésre vonatkozó pontjai ellen irányultak. A család néhány meghatározó tagja ugyanis – nemtől függetlenül – nemesi származására hivatkozva megtagadta az adófizetést és elszabotálta a szállítási és beszállásolási kötelezettségét. Törvényszegéseik – a magánjogi normák megsértésétől eltérően – nem maradtak hatástalanok a túrkevei birtokos közösségben. A család társadalmi presztízsének elvesztése, a férfiaknak a helyi és a Nagykun kerületi közéletből való szinte teljes kiszorulása az egymást érő súlyos közösségi szabálysértések következménye volt.

A harmadik generáció történetjének elemzése – a források gazdagsága miatt – meglehetősen hosszúra sikerült. A jószágper miatt szétszakadó család egyes ágainak bemutatásán túl ugyanis három, ugyanahhoz a generációhoz tartozó férfi életútját is nyomon kísérjük. Az egy családból induló, párhuzamosan futó, egymást alig-alig keresztező karrier elemzésekor válik igazán világossá, hogy a Jászkun Kerületben teljesen máshogy kellett nemesként viselkedni, mint a vármegyékben. Mindez beigazolódik a negyedik generációt képviselő személy esetében is, aki gyökeret ereszt ugyan a nagykun mezővárosban, ám apja negatív emlékezetének feledtetése nehezebben sikerül neki, mint az elveszített anyagi javak visszaszerzése.

III. Eredmények

Családtörténeti dolgozatunkban – az eddig megszületett, tudományos igényű családtörténeti feldolgozásoktól eltérően, a jászkun historiográfiában elsőként – egy nemes birtokos családot állítottunk vizsgálatunk középpontjába. Egy olyan család került előtérbe, amely a 18. század végéig alapvetően redemptusként, a 19. század elején azonban nemesként határozta meg önmagát. A jászkun szabadparaszti társadalmi környezet az utóbbit egyáltalán nem tolerálta, s a Vinczék mind Túrkevéen, mind a Nagykun Kerületben társadalmilag elszigetelődtek. A helyi és a kerületi közéletből való kényszerű kiszorulás azért érintette különösen érzékenyen őket, mert vérségileg egyáltalán nem kötődtek a túrkevei családokhoz. Annak ellenére, hogy a nagykun mezővárosban, tágabban a Jászkun Kerületben is éltek szép számmal nemes redemptus családok, a Vinczék helyettük inkább vármegyei nemes – többnyire birtokos – famíliákkal alakítottak ki házassági kapcsolatot.

A szabadparaszti társadalmi környezetet elutasító nemesi magatartásuk a rendi endogámiájukon túl az életmódjukban is megnyilvánult. A levéltári állományban fennmaradt részleges vagy teljes inventáriumokból egyértelműen tükröződik, hogy a Vinczék mind az öltözködés, mind a lakáskultúra viszonylatában a nemesi értékrendet tekintettek irányadónak. A 18. században a templomi ülésrend megváltoztatására irányuló kérés, valamint az egyik családtag részéről a fizikai munka megvetése csak erősíti a túrkevei Vinczéknek a jászkun szabadparaszti értékrendet elutasító viselkedését. Ez azonban a közteherviselést szabályozó törvények megszegésénél, konkrétan az adófizetés megtagadásánál került felszínre a

legnyíltabban. Úgy véljük, hogy a többségi redemptus társadalomhoz igazodó, majd az attól elhatárolódó nemesi viselkedésformák, gesztusok megragadása, értelmezése a dolgozat egyik legnagyobb társadalomtörténeti hozadéka.

Emellett a másik említésre méltó eredmény a család belső konfliktusának feltárása, valamint a nők lehetőségeinek bemutatása. A megszakításokkal hat évtizeden keresztül húzódó jószágper elemzése révén bepillanthattunk egy család életébe. A Vinczék alkalmazásában álló szolgák, szolgálók, a szomszédok és a települési elit későbbi tanúvallomásaiból nemcsak az anyagi javak eredetéről, a családtagok felhalmozó tevékenységének sikereiről, kudarcairól, a mindennapi életszervezésről, hanem az első generációt jelentő házaspár viszonyáról, gyermekeik hozzájuk fűződő érzelmeiről, érdekeiről, s nem utolsósorban a család közösségen belül elfoglalt helyzetéről is értékes, más forrásokban meg nem jelenő információk kerültek nyilvánosságra.

A két nagyobb részből álló, a levéltárban egymástól elválasztva található több száz oldalas peranyag egyes részei, valamint a nők osztálylevelei, végrendeletei, amelyek felfoghatók az életutak elbeszéléseként is, bizonyították, hogy a nők műveltsége és jogtudata nem függött egymástól. A nők földhöz jutását szabályozó két jászkun statútumról ugyan a 20. század eleje óta számos kiváló elemzés látott napvilágot, ám a Vinczék perében meghozott ellentétes bírósági döntések arra figyelmeztetnek, hogy a Jászkun Kerületben élő nők jogainak, lehetőségeinek pontosabb meghatározásához a későbbiekben elengedhetetlen a primer források feltárása.

IV. Publikációk

- 1, Normaszegő nők a túrkevei Vincze családban. In *Jogszabályok – jogszokások. Jászkunság kutatása 2005*. Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.), 251–278. Kiskunfélegyháza, 2005.
- 2, Falak között. Egy redemptus família három generációjának társadalmi helyzete a 18. századi Túrkevéen. In *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv, XVII*. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva (szerk.), 359–370. Nyíregyháza, 2006.
- 3, Lelkészlaktól az albérleti szobáig. Marjai József karriertörténete. In *Jászok és kunok a magyarok között. Ünnepi kötet Bánkiné Molnár Erzsébet tiszteletére*. Bathó Edit – Ujváry Zoltán (szerk.), 197–205. Jászberény, 2006.
- 4, Egy borkereskedő nemes. Vincze Pál hivatali és üzleti karrierje. *Debreceni Szemle*, XIII. Új folyam. 2007/3. 319–330.
- 5, Egy borkereskedő nemes. II. Vincze Pál magánélete és anyagi világa. *Debreceni Szemle*, XIV. Új folyam. 2008/4. Megjelenés alatt.
- 6, Nők felülkerekedése? Nemek harca egy családi konfliktusban. In *Nők a Jászkunság történetében. Jászkunság kutatása 2007*. Bathó Edit (szerk.). Megjelenés alatt.
- 7, A (nem) kézzelfogható örökség. Presztízs és felhalmozás kapcsolata egy nagykun famíliában. In *Generációk a történelemben*. (A Hajnal István Kör 2007. évi nyíregyházi konferenciájának kötete) Gyáni Gábor (szerk.). Megjelenés alatt.